

Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon: ASEAN ve MERCOSUR Örneği¹

Doç. Dr. Hamza ÇEŞTEPE

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, ZONGULDAK

Blm. Uzm. Tuğba MİSTAÇOĞLU

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, S.B.E., İktisat Anabilim Dalı, ZONGULDAK

ÖZET

Bölgesel ekonomik entegrasyonlara üyeliğin, doğrudan yabancı yatırımları (DYY) belirlemede önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada, bölgesel ekonomik entegrasyonun DYY üzerindeki etkisi, gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu iki bölgesel entegrasyon -ASEAN ve MERCOSUR- örneğinde ampirik olarak ortaya konulmuştur. 1980-2007 döneminde bölgesel ekonomik entegrasyonlar için kukla değişken kullanılarak oluşturulan model, sabit etkiler panel veri yöntemiyle tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu iki bölgesel ekonomik entegrasyona üyelik, diğer belirleyici faktörlerle birlikte bölge ülkelerine DYY girişlerini artırmaktadır. Bölgeselleşmenin hızla arttığı günümüz dünyasında, gelişmekte olan ülkelerin daha fazla DYY çekebilmek için bölgesel entegrasyonlar içerisinde yer almaya çalışmaları ya da en azından ticaret anlaşmaları oluşturmaları gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyon, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, ASEAN, MERCOSUR.

JEL Sınıflaması: F15, F21

Foreign Direct Investments and Economic Integration in Developing Countries: The Cases of ASEAN and MERCOSUR

ABSTRACT

It is known that membership in regional economic integrations has an important effect in determining foreign direct investments (FDI). In this study, the effect of regional economic integration on FDI was empirically analysed for ASEAN and MERCOSUR established by developing countries. The model constructed in this paper included a dummy variable for regional economic integrations for the 1980-2007 period and fixed effects panel data method is used. According to estimated results, membership to regional economic integrations together with other factors has increased FDI flows. With the current increasing regionalization trend, this study suggests that in order to attract higher amounts of FDI, developing countries should emphasize regional economic integration, or at least they should make trade agreements.

Key Words: Economic Integration, Foreign Direct Investments, ASEAN, MERCOSUR

JEL Classification: F15, F21

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki ekonomik gelişmeler incelendiğinde, özellikle iki gelişmenin dünya ekonomisinde önemli rol oynadığı

¹ Bu çalışma, Mıstaçoğlu (2010) kaynağındaki yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

görülmektedir. Bunlardan birincisi, dünya çapında yaygınlaşan küreselleşme hareketleri, ikincisi ise bazı ülkelerin kendi aralarındaki ekonomik ilişkileri serbestleştirmeleri temeline dayanan bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleridir. Geçmiş 19. yüzyılın ortalarına kadar giden bölgesel entegrasyonlar, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği'nin (AB) başarısıyla diğer bölgelere de yayılan bir eğilim göstermişlerdir. Bölgesel ekonomik entegrasyon, günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için vazgeçilmez olgulardan biri haline gelmiştir.

Geçmişte ve günümüzde, gelişmiş ülkeler arasındaki bölgesel ekonomik entegrasyon hareketlerinin -AB gibi- daha başarılı olduğu bir gerçektir. Ancak 1960'lardaki başarısız deneyime rağmen, özellikle 90'lı yıllarda, gelişmekte olan ülkelerin de bölgeselleşme süreci içinde etkin bir şekilde yer almaya başladıkları gözlenmektedir. Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN) ve Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) bu bölgesel ekonomik entegrasyonların önemli iki örneğidir.

Ekonomik entegrasyon hareketlerindeki artışla birlikte, iktisat literatüründe ekonomik entegrasyonların üye ülkeler ve entegrasyon dışında kalan ülkeler üzerine etkilerini inceleyen çalışmalar da artmaya başlamıştır. Ekonomik entegrasyonların etkileri, temel olarak statik etkiler ve dinamik etkiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Statik etkiler, bir defalık olan "ticaret yaratma" ve "ticaret saptırma" etkilerine atfedilirken; dinamik etkiler ekonomik entegrasyonların daha uzun dönemli etkilerini ifade etmektedir. Ekonomik entegrasyonların en önemli dinamik etkilerinden biri, yabancı yatırımları özellikle de doğrudan yabancı yatırımları (DYY) teşvik etkisidir. Ekonomik entegrasyon, birliğe üye ülkeler arasında ticareti serbestleştirip piyasa hacmini genişleterek birlik içinde üretimin daha etkin ellerde toplanmasına ve bölgeye büyük ölçüde yabancı sermaye yatırımının çekilmesine neden olmaktadır.

Literatürde ekonomik entegrasyonun DYY üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların büyük çoğunluğunun, özellikle AB gibi gelişmiş ülkeler arasındaki bölgesel entegrasyonlar üzerine yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda genel olarak tek bir bölgesel ekonomik entegrasyon seçilmekte ve birliğe üye olan ülkelerin doğrudan yatırımlarında meydana gelen hareketler incelenmektedir. Bu çalışmada, DYY ve ekonomik entegrasyon ilişkisi, gelişmekte olan ülkeler için ele alınmakta ve ampirik analiz iki bölgesel entegrasyon (ASEAN ve MERCOSUR) üzerine yapılmaktadır.

Çalışmada dönem olarak 1980-2007 dönemi alınmış; kurulan ekonometrik modelde bölgesel entegrasyonlar için kukla değişken kullanılmıştır. Bunun yanında ülkelerin pazar genişliğini gösteren GSYİH, ihracat ve ekonomik istikrarsızlık değişkenlerini de içeren modeller, sabit etkiler panel veri analizine göre tahmin edilmiştir.

İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, DYY'la ekonomik entegrasyon ilişkisi hakkında teorik bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde bu ilişki, iki bölgesel entegrasyon üzerinde ampirik olarak ortaya konulmuştur. Bu bölümde, konuyla ilgili literatürde yapılan çalışmalardan bahsedildikten sonra

model oluşturulmuştur. Daha sonra kullanılan veriler ve yöntemle ilgili bilgiler verilmiş ve panel birim kök testleriyle regresyon tahminleri yapılmıştır. Çalışmanın sonunda ise ulaşılan genel sonuçlar yer almaktadır.

I. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM VE EKONOMİK ENTEGRASYON İLİŞKİSİ

Bir ekonomideki işletmenin başka bir ekonomideki işletmeye veya işletmelere yönelik uzun vadeli ilgisini ve kontrolünü yansıtan bir yatırım türü olan (UNIDO, 2005: 23) DYY'ı belirleyen çeşitli faktörler vardır. Gerek kaynak ülke gerekse ev sahibi ülke açısından birçok faktörü içine alan bu belirleyici faktörlerin bir kısmı ekonomik, bir kısmı da politik faktörler olarak ifade edilmektedir. Özellikle üretimde etkinliğe yönelik DYY'da önemli ekonomik belirleyicilerden biri bölgesel entegrasyon anlaşmalarına (BEA) üyeliktir.

Ekonomik bütünleşmelerin DYY üzerine etkileri genel olarak gümrük birliği teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bunun yanında konuyla ilgili çeşitli teorik yaklaşımlar bulunmaktadır. Heckscher-Ohlin teorisine dayanan yaklaşıma göre, iktisadi bütünleşmelerde dış engellerin artması, üçüncü ülkelere göre bütünleşmeye dâhil ülkelerde sermaye getirileri artacağından (Stolper-Samuelson Teoremi), bu ülkelerde ithalata rakip sanayilerin gelirlerini arttıracaktır. Dolayısıyla bu durumda DYY girişlerinde bir artış beklenmektedir. Uluslararası üretim teorisini temel alan yaklaşım, DYY girişlerinin gümrük birliğinde uygulanan ortak dış tarifeye stratejik bir cevap olduğunu ifade etmektedir. Buna göre DYY girişleri, ihracatın yerine tarife uygulayan ülkede faaliyet göstermeyi tercih eden çok uluslu şirketlerle (ÇUŞ) şekillenmektedir. Bundan başka, ÇUŞ'ler genişleyen bir piyasada faaliyete geçerek gümrük birliğinin dinamik etkilerinden yararlanmaktadır. Son olarak gümrük birliği ve iç piyasalar teorisinden faydalanan yaklaşımlar, çok uluslu şirketlerin gümrük birliğine karşı verdikleri stratejik yanıtın "yatırım artırıcı" ve "yatırım saptırıcı" etkilere neden olduğunu öne sürmektedirler (Halıcıoğlu, 2001: 3-4).

Geleneksel gümrük birliği teorisine göre BEA'nın iki tür etkisi söz konusu olmaktadır. Statik etkiler olarak ifade edilen ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler BEA'nın kısa vadede ortaya çıkan etkileridir. Bunun yanında BEA'nın kurulması, uzun vadede DYY akımlarını etkilemeyi de içeren çeşitli dinamik etkiler doğurur. Örneğin AB tek pazarının ekonomik etkilerinin analizleri, bu özel entegrasyon sürecinin orta ve uzun vadede katılımcı ülkelerin büyüme oranlarını artıracak önemli etkinlik kazançlarına yol açtığını göstermiştir. Bu dinamik yararlar yabancı yatırımlarla birlikte yerli yatırım için bir yerleşim yeri olarak entegrasyon bölgesinin çekiciliğini artırabilmektedir. Ortak piyasada daha etkin kaynak dağılımı ve daha yoğun rekabet nedeniyle oluşan yüksek reel gelir, bölge ekonomilerine de yansıtacaktır. Bunun yanında, etkinlikte içsel kazançlar şeklinde oluşan sürekli büyüme etkileri çıktı ve faktör kazançlarını artıracak, özellikle çıktı büyümesine katkı yapan yeni tasarruf ve yatırımlar oluşturacaktır (Bloström ve Kokko, 1997).

Bununla birlikte, DYY üzerinde bölgesel entegrasyonun etkilerini tahmin etmek çeşitli sebeplerden dolayı zordur. Öncelikle bölgesel entegrasyon anlaşmaları çeşitli açılardan farklılık göstermektedir. Bunların bazıları çok küçük ölçüde bir kurumsallaşma içeren esas olarak piyasaya yönelik entegrasyonlardır. Asya'daki bölgesel entegrasyonlar çoğunlukla bu tipte düşünülür. Kurumsallaşmış entegrasyon, sadece derece ya da derinlik bakımından değil -yani üyelerinin bir serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ya da ortak pazarın bir parçası olması- resmi anlaşmaların gerçekten işletilme derecesi bakımından da farklılaşmaktadır. Derin kurumsallaşmış entegrasyon özellikle kurumsallaşma büyük ölçüde sadece kağıt üzerindeyse gerektiği şekilde güçlü DYY etkilerine sahip olmaz (Kubny vd., 2008).

Bölgesel entegrasyonun DYY'ı artırmada önemli faktörlerden biri olduğu konusunda uygulamada en iyi örnek, bazı ülkelerin AB'ye üyelikten sonra yaşadıkları deneyimlerdir. AB'nin kuruluşundan bu yana bölge içi ve bölgeler arası DYY akımlarında önemli artışlar gözlemlenmiştir. Örneğin İrlanda, AB'ye katıldığı 1973 yılından sonra gerçek bir DYY patlaması yaşamıştır. Diğer bir başarı örneği, İspanya ve Portekiz'in 1986'da AB'ye katılımı sonrasında görülmüştür. Katılımın ardından İspanya ve Portekiz önemli büyüklükte DYY çekmiştir (Başar ve Tosunoğlu, 2006: 122). Günümüzde bu deneyimi, 2004'de AB'ye üye olan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri yaşamaktadır.

II. DYY VE EKONOMİK ENTEGRASYON İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

A. Literatür İncelemesi

İktisadi entegrasyonla DYY ilişkisinin incelendiği çalışmalarda, öncelikli olarak ticaret anlaşmalarının DYY üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Doğrudan yatırım olgusunu açıklamaya yönelik bu çalışmalarda, doğrudan yatırım akımlarını etkileyen iktisadi faktörler arasında pazar büyüklüğü, iktisadi büyüme oranı, işgücü maliyeti, döviz kuru, vergi, dışa açıklık ve bölgesel entegrasyonlara üyelik sayılabilmektedir. Bunun yanında, siyasi istikrar, yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası anlaşmalar ve özelleştirme politikaları gibi siyasi faktörler ve yatırım teşvikleri, maliyetler gibi yatırım ortamına ilişkin faktörlerin de DYY akımları üzerinde önemli etkileri olduğu vurgulanmaktadır (Appleyard vd., 2008: 235). Ticaret anlaşmalarının DYY üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda genel olarak, resmi bölgesel entegrasyon anlaşmalarının bölgesel ticareti ve DYY'ı canlandırdığı vurgulanmıştır. Resmi anlaşmalar sonucu bölgedeki hükümetlerin piyasa politikalarına uyacakları taahhüdünü vermeleriyle yatırımcıların güveni kazanılmakta ve bölge içi ve dışından yatırımlar artmaktadır. Aynı şekilde, ticaret engellerinin sınırlandırılması piyasaların derinliğini artırıp bu piyasaları yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmektedir.

Konuyla ilgili yapılan ampirik çalışmalardan biri, Tayyebi ve Hortamani (2005)'nin ASEAN+3 (10 ASEAN üyesi+Çin, G. Kore, Japonya) ve AB-15 üzerine yaptıkları çalışmadır. 1992-2003 döneminde DYY üzerinde ticaret entegrasyonunun etkisinin incelendiği bu çalışmada, ileri sürülen hipotez bir

panel gravity modeli geliştirilerek iki bölge için test edilmiştir. Çalışmada Doğu Asya'da bölgesel entegrasyonun, her iki blokta yatırım yaratma bağlamında DYY üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Ampirik analiz sonucunda, ortalama olarak iki yanlı ticari akımlarda %1'lik bir artışla ASEAN'a üyeliğin iki blok arasında DYY akımlarını yaklaşık %0,60 kadar artırabildiği ifade edilmiştir.

Bu konuda Rammal ve Zurbrugg (2006)'un yaptıkları çalışmada ise, ASEAN'a üye ev sahibi ülkelere DYY akışını etkileyen faktörler araştırılmıştır. 1980-2004 yıllarını kapsayan ve ASEAN ekonomik işbirliğine üye 5 ülkenin (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland) ele alındığı çalışmada panel veri yöntemi kullanılmıştır. DYY akışının yönü üzerine hükümet düzenlemeleri ve yönetim uygulamalarında meydana gelen değişiklikler sonucunda DYY girişlerinin olumsuz etkilendiği sonucu ortaya çıkmıştır. Sonuçlar, fiyat kontrolleri ve aşırı düzenlemelerin bölgesel entegrasyona üyeliğin yarattığı DYY akış yönünün bozulmasına neden olduğunu göstermiştir.

ASEAN ile ilgili yapılan çalışmalardan bir diğeri Jeon ve Stone (2000)'un çalışmasıdır. Çalışmada, söz konusu bölgede yatay kesit analiziyle ticaret ve DYY arasındaki ilişkinin doğası araştırılmıştır. Gravity modeline dayalı tahmin sonuçlarına göre ticaret ve DYY arasında anlamlı ve pozitif bir tamamlayıcılık ilişkisi bulunmuştur. Bunun yanında, ev sahibi ülke ve alıcı ülke arasındaki mesafe ticaret için önemli bir direnç faktörü olurken, DYY için aynı durum söz konusu olmamaktadır. Bölge içinde DYY'da artış ortaya çıkmaktadır.

Konuyla ilgili MERCOSUR üzerine önemli bir çalışma Blomström ve Kokko (1997) tarafından yapılmıştır. Çalışma sonucunda bölgesel entegrasyonun DYY üzerinde güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğu, ancak üye ülkeler arasında DYY akımlarının eşitsiz bir şekilde dağıldığı ifade edilmiştir. Buna göre Arjantin ve Brezilya DYY'dan önemli ölçüde yararlanırken, Uruguay ve Paraguay açısından bu ülkelerin nispeten küçük piyasaları ve zayıf yerel avantajları nedeniyle tablonun net olmadığı ifade edilmiştir.

Kubny vd. (2008), yükselen piyasalarda bölgesel entegrasyon ve DYY ilişkisini dört örnek bölgesel entegrasyon (ASEAN, MERCOSUR, SAARC² ve SADC³) üzerinde araştırmışlardır. Çalışmada aslında ülkeye özel faktörlerin - MERCOSUR'da ulusal patlama ve kriz olgusu gibi- çoğu zaman DYY için bir teşvik olarak daha önemli olduğu, üye ülkelerin bölgesel entegrasyon anlaşmalarının uyardığı DYY'dan eşit şekilde pay almalarının pek mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

Bu çalışmalar dışında daha önce belirtildiği gibi, gelişmiş ülkelerin oluşturduğu entegrasyonlarla DYY arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sayısı nispeten daha fazladır. Özellikle AB üzerine, Holland ve Pain (1998), Martin ve Turrion (2003), Bevan, Estrin ve Grappe (2001) gibi iktisatçıların yaptıkları çalışmalarda, Avrupa Birliği genişleme sürecinin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine gelen doğrudan yatırımları önemli oranda arttırdığı sonucuna

² Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı.

³ Güney Afrika Kalkınma Topluluğu.

ulaşmıştır. NAFTA üzerine yapılan çalışmalarda da -Sanchez ve Karp (1999), MacDermott (2002) gibi- genel olarak bölgesel entegrasyona üyeliğin DYY'ı arttırdığı sonucu elde edilmiştir.

B. Model

DYY'ın belirleyicileri konusunda literatürde ampirik düzeyde yapılmış önemli çalışmalar vardır. Bu çalışmada, mevcut literatüre dayanılarak, öncelikle ülkelerin ekonomik entegrasyon girişimleri sonucunda doğrudan yabancı yatırımlarında meydana gelen değişmeler nedeniyle, üye oldukları bölgesel ekonomik entegrasyon anlaşmaları DYY'ların belirleyicileri arasında gösterilmiştir. Bunun yanı sıra ülkelerin pazar genişliğini gösteren GSYİH, ihracat ve DYY'ın ülkeye girişinde önemli bir etkiye sahip olan ekonomik istikrarsızlık, modelin oluşturulmasında kullanılan diğer değişkenlerdir.

Modelde kullanılan değişkenler aşağıdaki kısaltmalarla gösterilmiştir:

DYYit=Doğrudan Yabancı Yatırım, İHRit=İhracat, GSYİHit=Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Eİit=Ekonomik İstikrarsızlık ve Dit= Ekonomik entegrasyonu ifade eden kukla değişkendir. Dit değişkeni, ASEAN grubunda 1992 öncesi için 0, 1992 ve sonrası için 1'dir. MERCOSUR grubunda 1995 öncesi için 0, 1995 ve sonrası içinse 1'dir.

Doğrudan yabancı yatırım modelini tahmin etmek için kullanılan değişkenlerin zaman ve kesit boyutları şöyledir:

ASEAN için t=28 i=5, MERCOSUR için t=28 i=4.

$DYY_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \dot{I}HR_{it} + \alpha_2 GSY\dot{I}Hit + \alpha_3 E\dot{I}it + \alpha_4 Dit + u_{it}$ t=1,.....,T;
i=1,.....,N

Modelin oluşturulabilmesi için birçok çalışmadan yararlanılmıştır. Modelde doğrudan yabancı yatırımları açıklayıcı değişkenler arasında gösterilen GSYİH değişkeni için Schneider ve Frey (1985)'in çalışması, İHR değişkeni için Billington (1999)'nun çalışması, Eİ değişkeni için Çeştepe ve Vergil (2004)'in çalışması, D değişkeni için Levy, Stein ve Daude (2004)'nin çalışması temel alınmıştır.

Modelde kullanılan değişkenlerin beklenen istatistiki değerleri yukarıdaki çalışmalara da dayanılarak şu şekilde açıklanabilir:

İHR: Doğrudan yabancı yatırımları arttırmaya yönelik politikaların temel amacı ulusal ekonomiyi canlandırmaktır. Bu amacın gerçekleşme kanallarından biri de ihracat kanalıdır. Çünkü büyümenin önemli bir ayağı ihracat ürünlerinin çeşitlendirilmesi, dış piyasalarda rekabet edebilirlik ve yeniliklerin kovalanmasıdır. Sonuç olarak ihracat, büyük ölçüde yeni bir ürün veya yeni bir üretim tekniği şeklinde ülkeye giren yabancı sermayeye katkıda bulunacaktır. Dolayısıyla ihracat ile doğrudan yabancı yatırım akışı arasında ilişki bulunacağı açıktır (Karagöz ve Karagöz, 2006: 119).

GSYİH: DYY'yi etkileyen faktörler denkleminde GSYİH'nin beklenen işareti pozitiftir. GSYİH ev sahibi ülkenin piyasa büyüklüğünü temsil etmektedir. Piyasası büyük olan ev sahibi ülkeye gelen DYY'nin satışları yüksek olacağından ve yabancı firmalar ölçek ekonomilerinden faydalanabileceğinden, GSYİH ile DYY girişleri arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir. Yüksek GSYİH değeri

aynı zamanda ev sahibi ülkenin gelişmiş altyapısına da işaret edebileceğinden, pozitif ilişki tahmini kuvvetlenmektedir.

E1: Enflasyon oranındaki artış, ülkedeki makro ekonomik istikrarın bozulduğunu, hükümetlerin ödemeler dengesini kontrol etmede ve para arzını ayarlama yetersiz kaldıklarını veya isteksiz olduklarını göstermektedir. Bu konuda Çeştepe ve Vergil (2004)'in 10 gelişmiş ve 18 gelişmekte olan ülke üzerine yaptıkları çalışmada, tahminler sonucunda ekonomik istikrar faktörünün gelişmiş ülkelerde önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

D: Ülkeler arasında gerçekleştirilen ekonomik entegrasyonu (bölgesel ticaret anlaşmalarını) ifade eden kukla değişkendir. Ülkenin güçlü ve etkin bir iktisadi bütünleşmeye taraf olması, ülke hakkında iyimser beklentileri güçlendirir. Beklentilerin olumlu yönde gelişmesi, ülkenin uluslararası ticaretten ve uluslararası yatırımlardan daha fazla pay almasını sağlar. Ayrıca, ülke içinde oluşan rekabet ortamı ve ölçek ekonomileri, kaynak kullanım verimliliğinde iyileşmeye yol açar ve ülkeyi yatırım ortamı açısından cazip bir konuma getirir. Bu sebeplerden dolayı kukla değişkenin DYY'lar üzerinde pozitif etki yaratması beklenmektedir. Konuyla ilgili önemli çalışmalardan biri olan Levy, Stein ve Daude (2004)'in çalışmasında, OECD ve OECD harici ülkelerin 1982-1998 yılları arasında bölgesel ticaret anlaşmalarının DYY'lar üzerindeki etkisi araştırılmış ve ticaret/GSMH oranının yüksekliğine (dışa açıklığa), ülkelerin benzer sermaye/işgücü yapısına, yatırım ortamının cazip olmasına ve pazar büyüklüğüne bağlı olarak bölgesel ticaret anlaşmalarına üyelik sonucunda DYY'larda artış meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

C. Yöntem ve Veriler

Bu çalışmada, gelişmekte olan ülkeler arasında oluşturulan iki önemli bölgesel entegrasyona ilişkin veriler ve panel veri tahmin yöntemleri kullanılarak, ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Panel veri ile yapılan regresyonlarda kullanılan iki temel yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bunlar: Sabit Etkiler Modeli (FEM) ve Tesadüfi Etkiler Modeli (REM)'dir. Bu modelde kullanılan FEM'i ve panel veri regresyon modelini kısaca açıklamak yararlı olacaktır (Gujarati, 2004: 640-648):

Bunun için aşağıdaki 'k' değişkenli genel model temel alınır;

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}x_{2it} + \beta_{3it}x_{3it} + \dots + \beta_{kit}x_{kit} + u_{it} \quad (1)$$

Burada, $i=1,2,\dots,N$ kesit birimini ve $t=1,2,\dots,T$ de zaman dönemini göstermektedir. Ayrıca, stokastik hata terimi ε 'un ortalamasının sıfır ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır.

Yukarıdaki model (1) ele alındığında $\beta_{1it} = \beta_1, \beta_{2it} = \beta_2, \beta_{3it} = \beta_3$ olduğu varsayılırsa, yalnızca sabit parametre değişmekte ve sabit terim zamana göre değil ama kesit bazında farklılıklar göstermektedir. Yani literatürde sabit etkiler regresyon modeli olarak bilinen bu yaklaşım, eğim katsayılarının kesitlere göre değişmezken, sabitin kesitlere göre değiştiğini varsaymaktadır. Böylece model (1);

$$Y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 x_{2it} + \beta_3 x_{3it} + \dots + \beta_k x_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

haline dönüşür.

β_{1i} ifadesindeki i harfi kesiti simgelemekte ve sabitin kesitlere göre değiştiğini göstermektedir. Sabit etkiler modelinde sabit, kesit veri boyutunda değişirken her bir kesitin katsayısı zaman boyutunda değişmemektedir. Bu yaklaşımda her bir kesit biriminin zaman içerisinde değişmeyen özellikleri kukla değişkenlerle temsil edilmektedir.

Bu model (3.2) β_{1it} ifadesi açılarak yeniden yazılırsa,

$$Y_{it} = \beta_{11} D_{1i} + \beta_{12} D_{2i} + \dots + \beta_{1N} D_{Ni} + \beta_2 x_{2it} + \dots + \beta_k x_{kit} + u_{it} \quad (3a)$$

$$= \sum_{j=1}^N \beta_{1j} D_{ji} + \sum_{k=2}^K \beta_k x_{kit} + u_{it} \quad (3b)$$

elde edilir. Burada N birim ve $K-1$ tane açıklayıcı değişken vardır.

Ayrıca;

$$D_{1i} = \begin{cases} 1, i=1 \\ 0, \text{diğer durumlar} \end{cases}, \dots, D_{1N} = \begin{cases} 1, i=N \\ 0, \text{diğer durumlar} \end{cases}$$

Bu modelde, sabit katsayı yer almadığından N sayıda birim arasındaki farklılık N sayıda kukla değişken kullanılarak incelenmektedir.

$$Y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 x_{2it} + \beta_3 x_{3it} + \dots + \beta_k x_{kit} + u_{it} \quad (4)$$

Yukarıdaki denklemde, bağımsız değişkenlerce gözlemlenemeyen birimlere ait farklı özellikler hata terimi içerisinde yer almaktadır. Panel veri analizi, birimlere ait farklı özellikleri her birim için farklı β_{1i} tanımlayarak hata teriminden arındırmaktadır. Sabit etkiler modeli her bir yatay kesit birimi için farklı bir sabit değer oluşturmaktadır. Sabit etkiler modelinde kabul edildiğinin aksine bireysel etkiler eğer modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerle ilgili değilse, birimlere özgü sabit terimlerin; birimlere göre rassal olarak dağıldığının varsayılması ve ona göre modelleme yapılması daha uygun olmaktadır. Bu durumda;

$$\beta_{1i} = \beta_1 + \varepsilon_i \quad i=1,2,\dots,N \quad (5)$$

Burada ε_i sıfır ortalama ve sabit varyansla tesadüfi hata terimidir.

Çalışmada kullanılan verilere gelince; ASEAN grubu için Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland'ın 1980-2007 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. ASEAN'a üye başka ülkeler de olmasına rağmen (Brunei, Vietnam, Laos, Myanmar gibi) bu beş ülkenin seçilmesinin nedeni, diğer ülkelerin verilerinin olmamasıdır. Dönem olarak 1980-2007 döneminin alınmasının nedeni de yine veri eksikliğidir. Zaten ASEAN kuruluşunun ilk on yılında daha çok, bölgedeki anlaşmazlıkları çözmeye yönelik siyasal bir organizasyon olarak kalmıştır. Bu oluşumun ekonomik ve sosyal işbirliğini geliştirme hedefi 1980'lerin başında (1976 Bali Zirvesi sonrası) belirlenmiştir

(Kargı ve Karayılmazlar, 2005: 389). Başka bir ifadeyle ASEAN, ekonomik anlamda bu tarihten itibaren faaliyete başlamıştır. GSYİH ve ihracat verileri Worldbank veri tabanından sabit fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden (Ancak Singapur'un ihracat verisi için cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden veriler kullanılmıştır), doğrudan yabancı yatırım verisi cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilmiştir. Ekonomik istikrarsızlığın hesaplanması için kullanılan enflasyon verisi de Worldbank veri tabanından elde edilmiştir. Worldbank veri tabanından cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilen veriler, ABD GSYİH deflatörü ile reel hale getirilmiştir.

MERCOSUR grubu için alınan ülkeler: Arjantin, Brezilya, Uruguay ve Paraguay'dır. Bu ülkelerin de yine 1980-2007 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Gayri safi yurt içi hasıla ve ihracat verileri Worldbank veri tabanından sabit fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden, doğrudan yabancı yatırım verisi cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilmiştir. Ekonomik istikrarsızlığın hesaplanması için kullanılan enflasyon verisi de Worldbank veri tabanından elde edilmiştir. Worldbank veri tabanından cari fiyatlarla milyon ABD doları cinsinden elde edilen veriler, ABD GSYİH deflatörü ile reel hale getirilmiştir.

D. Panel Birim Kök Testi

Modelde kullanılacak serilerin durağanlığını belirlemek için IPS testi ile Maddala ve Wu'nun önerdiği Fisher ADF ve Fisher PP testleri kullanılarak panel birim kök testleri yapılmıştır. Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilen IPS ve Fisher ADF testlerindeki gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 1: ASEAN için Panel Birim Kök Testi

IPS	Seviye		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	-4.62 (0.00)*	-5.20 (0.00)*		
İhracat	2.45 (0.99)	0.16 (0.56)	-8.13 (0.00)*	-7.18 (0.00)*
DYY	-11.81(0.00)*	-15.74 (0.00)*		
GSYİH	3.60 (0.99)	2.10 (0.98)	-4.83 (0.00)*	-5.28 (0.00)*
Fisher ADF	Seviye		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	42.99 (0.00)*	42.91 (0.00)*		
İhracat	2.40 (0.99)	12.54 (0.25)	72.23 (0.00)*	58.42 (0.00)*
DYY	37.28 (0.00)*	287.20 (0.00)*		
GSYİH	2.52 (0.99)	2.03 (0.99)	41.07 (0.00)*	42.49 (0.00)*
Fisher PP	Seviye		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	55.18 (0.00)*	44.10 (0.00)*		
İhracat	2.15 (0.99)	10.27 (0.41)	73.58 (0.00)*	61.25 (0.00)*
DYY	41.27 (0.00)*	285.84 (0.00)*		
GSYİH	2.53 (0.99)	1.86 (0.99)	41.19 (0.00)*	28.64 (0.00)*

Notlar: IPS testi için parantez içindeki rakamlar ortalama t istatistiklerine ilişkin p değerleridir. Fisher ADF ve Fisher PP testleri için parantez içindeki rakamlar ADF-Fisher ve PP-Fisher χ^2 istatistiklerine ilişkin p değerleridir. * İstatistiğin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. ** İstatistiğin en az %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

“Doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik istikrarsızlık için, IPS, Fisher ADF ve Fisher PP testlerinde sabit, sabit + trend %1 anlamlılık seviyesinde, tüm seriler için paneldeki her bir seride birim kök vardır” şeklindeki boş hipotez reddedilmektedir. İhracat ve GSYİH için, IPS, Fisher ADF ve Fisher PP testlerinde boş hipotez reddedilmemektedir. Fakat serilerin birinci farkı alındığında tüm seriler için boş hipotez reddedilmektedir. Doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik istikrarsızlık için Fisher ADF ve Fisher PP testlerindeki sonuçlara dayanılarak serilerin seviye itibari ile durağan oldukları, ihracat ve GSYİH içinse serilerin seviye itibari ile durağan olmadıkları, fark itibari ile durağan oldukları sonucuna varılabilir.

“Doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik istikrarsızlık için, IPS, Fisher ADF testlerinde sabit, sabit+trend %1 anlamlılık seviyesinde, GSYİH içinse sabit+trend %1 anlamlılık seviyesinde tüm seriler için paneldeki her bir seride birim kök vardır” şeklindeki boş hipotez reddedilmektedir. İhracat için, IPS, Fisher ADF ve Fisher PP testlerinde boş hipotez reddedilmemektedir. Fakat serilerin birinci farkı alındığında tüm seriler için boş hipotez reddedilmektedir. Doğrudan yabancı yatırım, GSYİH ve ekonomik istikrarsızlık için Fisher ADF ve Fisher PP testlerindeki sonuçlara dayanarak serilerin seviye itibari ile durağan oldukları, ihracat içinse serilerin seviye itibari ile durağan olmadıkları, fark itibari ile durağan oldukları sonucuna varılabilir.

Tablo 2: MERCOSUR için Panel Birim Kök Testi

IPS	Seviye		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
Değişkenler				
Ekonomik İstikrarsızlık	-6.40 (0.00)*	-5.24 (0.00)*		
İhracat	2.90 (0.99)	-0.71 (0.23)	-6.68 (0.00)*	-5.56 (0.00)*
DYY	-3.02 (0.00)*	-3.04 (0.00)*		
GSYİH	3.83 (0.99)	-3.27 (0.00)*	-4.61 (0.00)*	-3.47 (0.00)*
Fisher ADF	Seviye		Birinci Fark	
Değişkenler	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
Ekonomik İstikrarsızlık	50.28 (0.00)*	37.56 (0.00)*		
İhracat	1.27 (0.99)	8.99 (0.34)	53.87 (0.00)*	41.73 (0.00)*
DYY	28.09 (0.00)*	23.77 (0.00)*		
GSYİH	0.31 (1.00)	24.02 (0.00)*	34.86 (0.00)*	24.77 (0.00)*
Fisher PP	Seviye		Birinci Fark	
Değişkenler	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
Ekonomik İstikrarsızlık	50.30 (0.00)*	37.59 (0.00)*		
İhracat	1.20 (0.99)	7.39 (0.49)	69.58 (0.00)*	53.29 (0.00)*
DYY	28.41 (0.00)*	33.33 (0.00)*		
GSYİH	0.40 (0.99)	5.80 (0.66)	35.11 (0.00)*	24.78 (0.00)*

Notlar: IPS testi için parantez içindeki rakamlar ortalama t istatistiklerine ilişkin p değerleridir. Fisher ADF ve Fisher PP testleri için parantez içindeki rakamlar ADF-Fisher ve PP-Fisher χ^2 istatistiklerine ilişkin p değerleridir. * İstatistiğin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

E. Tahmin Sonuçları

Ekonomik entegrasyonun, doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada kurulan model;

$$DYYit = \alpha_0 + \alpha_1 \dot{I}HRit + \alpha_2 GSY\dot{I}Hit + \alpha_3 E\dot{I}it + \alpha_4 Dit + uit$$

sabit etkiler panel veri analizine göre tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3: Regresyon Analizi Sonuçları

	ASEAN	MERCOSUR
İHR	-3.34 (-0.80)	4.13 (1.15)
GSYİH	8.12 (1.32)	1.48 (13.90)*
Eİ	-0.001 (-7.15)*	-0.02 (1.31)
D	0.99 (1.68)**	2.17 (3.53)*
İSTATİSTİKLER		
R ²	0.13	0.57
CS	8.48 (0.07)	3.63 (0.30)
HS	0.00 (1.00)	
NT	135	108
LM	3.48	0.07

Notlar: t istatistikleri White’in değişen varyans düzeltilmiş t istatistikleridir. * işareti katsayının %5, ** ise %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Regresyon analizinin sonuçlarına göre, bağımlı değişkendeki değişmelerin bağımsız değişken veya değişkenler tarafından açıklanma oranını belirten katsayı olan belirlilik katsayısı (R²) ASEAN için %13, MERCOSUR için %57 olarak bulunmuştur. Buna göre İHR, GSYİH, Eİ, D bağımsız değişkenlerindeki değişmeler DYY bağımlı değişkenindeki değişmelerin ASEAN için %13’nü, MERCOSUR için %57’sini açıklayabilmektedir. CS testlerine göre tahminlerde kullanılan sabit etkiler yönteminin gereksiz olduğu yönündeki boş hipotez ASEAN için reddedilmekte, MERCOSUR için kabul edilmektedir. Model seçiminde sabit etkiler modelinin mi yoksa tesadüfi etkiler modelinin mi uygun olduğuna karar verilmesi için “Hausman spesifikasyon testi” kullanılmakta ve bu testte boş hipotez bireysel etkilerin modeldeki diğer regresörlerle ilişkisiz olduğunu (tesadüfi etkinin varlığını) belirtmektedir. Burada HS testleri sonucunda boş hipotez reddedilmekte ve sabit etkiler modeli tesadüfi etkiler modeline tercih edilmektedir. Otokorelasyon tespiti için LM testi yapılmıştır. LM istatistiği;

$LM = [NT^2 / (T - 1)] (\hat{v}'\hat{v}_{-1} / \hat{v}'\hat{v})^2$ formülü ile elde edilmiştir. LM test istatistiği

sıfır hipotezi altında asimtotik olarak χ_1^2 dağılımına sahiptir (Baltagi, 2001: 94). Modelde LM istatistikleri için χ_1^2 0.05 anlamlılık düzeyinde serbestlik derecesi 1 ile karşılaştırıldığında otokorelasyon sorununun olmadığı görülmektedir.

ASEAN için DYY ile İHR arasındaki ilişkiyi veren katsayı beklenenin aksine negatif yönlü çıkmıştır ve istatistiki olarak anlamsızdır. MERCOSUR içinse beklediği gibi pozitif yönlü çıkmıştır, ancak istatistiki olarak anlamsızdır.

GSYİH ile DYY arasındaki ilişkiyi veren katsayı ASEAN için beklenildiği gibi pozitif yönlü, ancak istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. MERCOSUR için beklenildiği gibi pozitif yönlü ve %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

Ekonomik istikrarsızlık ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi veren katsayı ise ASEAN için beklenildiği gibi negatif yönlü ve %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Ancak, MERCOSUR için tersi durum söz konusudur.

Ekonomik entegrasyon ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi veren katsayının işareti ve anlamlılığı bu çalışma için özellikle önemlidir. Bu katsayı her iki grup için beklenildiği gibi pozitif yönlü çıkmıştır. MERCOSUR için %5 düzeyinde anlamlı, ASEAN içinse %10 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bu sonuç, seçilmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarının ekonomik entegrasyona üyelikle birlikte arttığını göstermektedir.

Ancak tahmin sonuçlarında da görüldüğü üzere, ekonomik entegrasyonun ülkelerin doğrudan yabancı yatırım girişlerine etkisini gösteren katsayı iki bölgesel birleşme için farklı sonuçlar vermektedir. ASEAN için bu katsayı 0.59'dur. Diğer değişkenler sabitken, entegrasyondan (D) dolayı DYY %0.59 artmaktadır. MERCOSUR için 2.17'dir. D, DYY'yi %2.17 arttırmaktadır. Ekonomik entegrasyona üyelikle birlikte doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen bu artışların farklılık göstermesinde, ev sahibi ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişine neden olan diğer faktörlerde entegrasyona üyelikle birlikte meydana gelen gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir.

Ev sahibi ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişinde kişi başına GSYİH'dan enflasyon oranına, altyapı hizmetlerinden ekonomik ve siyasi istikrara kadar birçok faktör etkili olmaktadır. Dolayısıyla yukarıda belirtildiği gibi, ülkelere DYY girişinde bu büyüklüklerdeki değişmelere de bakmak gerekir. Örneğin bu konuda ASEAN grubu için doğrudan yabancı yatırım girişleri ASEAN serbest ticaret anlaşmasının imzalandığı 1992 yılından sonra artmaya başlamış, ancak DYY girişindeki dikkat çekici artışlar 2004 yılından sonra gerçekleşmiştir. Bunun nedeni serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girmesinden birkaç yıl sonra Asya krizinin patlak vermesiyle ülkelerin doğrudan yabancı yatırım girişlerinde etkili olan kişi başına düşen GSYİH, enerji tüketimi gibi faktörlerle ilgili önemli gelişmelerin ancak 2004 yılından sonra gözlenebilmesidir. MERCOSUR grubunda da 1995 yılında gümrük birliğine geçiş sonrası ülkelere doğrudan yabancı yatırım girişlerinde meydana gelen gelişmelerle, diğer makro ekonomik göstergelerde kaydedilen gelişmelerin paralellik arz ettiği görülmektedir (World Bank, 2009). Dolayısıyla burada görüldüğü gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomik entegrasyona üyeliği, diğer belirleyici faktörlerdeki iyileşmelerle bir araya geldiğinde doğrudan yatırım girişlerinde önemli artışlara yol açmaktadır.

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu iki bölgesel ekonomik entegrasyona üyelik, diğer belirleyici faktörlerle birlikte üye ülkelere doğrudan yabancı yatırım girişlerini üyelik öncesine göre önemli ölçüde arttırmaktadır.

SONUÇ

Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerin kendilerine çekebilmek için ciddi bir rekabete girdiği DYY'ları belirleyici birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin önemlilerinden biri olan bölgesel entegrasyonlara üyelik, piyasa hacmini genişletip üretimin etkinliğini artırarak daha fazla DYY'ın üye ülkelere gelmesine yol açmaktadır. Bu çalışmada, bölgesel ekonomik entegrasyonun DYY üzerindeki etkisi gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu iki bölgesel entegrasyon - ASEAN ve MERCOSUR- örneğinde ampirik olarak ortaya konulmuştur.

Çalışmada bölgesel ekonomik entegrasyonlar için kukla değişken kullanılarak oluşturulan model, 1980-2007 dönemi için sabit etkiler panel veri yöntemiyle tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre öncelikle, ekonomik entegrasyon ile DYY arasındaki ilişkiyi gösteren katsayının her iki grup için pozitif çıkması, üye ülkelerde entegrasyona üyelikle DYY'ın arttığını ifade etmektedir.

Bununla birlikte, ekonomik entegrasyonla DYY ilişkisini gösteren katsayılar iki grup için farklı sonuçlar vermiştir. Buna, ev sahibi ülkeye DYY gelmesinde etkili olan pazar büyüklüğü, fiziki altyapı, ekonomik istikrarsızlık gibi diğer faktörlerdeki gelişmelerin neden olduğu söylenebilir.

Model tahmini sonucunda piyasa büyüklüğünün göstergesi olan GSYİH ile ekonomik istikrarın her iki bölgede DYY'ı artırmada etkili olduğu, ihracat değişkeninin ise ASEAN'da DYY'ı olumlu etkilediği ortaya çıkmıştır. Ancak, bunlar dışında DYY'ı belirleyen başka faktörlerin de olduğunu belirtmek gerekir.

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu iki bölgesel ekonomik entegrasyon olan ASEAN ve MERCOSUR'a üyelik, diğer belirleyici faktörlerle birlikte bölge ülkelerine DYY girişlerini artırmaktadır. Bu bağlamda, bölgeselleşmenin hızla arttığı günümüz dünyasında gelişmekte olan ülkelerin daha fazla DYY çekebilmek için bölgesel entegrasyonlar içerisinde yer almaya çalışmaları ya da en azından ikili veya çok taraflı ticaret anlaşmaları oluşturmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- APPLEYARD, D.R., A.D. FIELD ve S.L. COBB (2008), *International Economics*, Sixth Edition, McGraw-Hill/Irwin, New York.
- BALTAGI, B.H. (2001), *Econometric Analysis of Panel Data*, Second Edition, John Wiley and Sons, New York.
- BAŞAR, M. ve Ş. TOSUNOĞLU (2006), "EU Integration Process: Will Turkey Overcome the FDI Obstacles?", *Managing Global Transitions*, Cilt: 4, No: 2, 115-128
- BEVAN, A., S. ESTRIN ve H. GRABBE (2001), "The Impact of EU Accession Prospects on FDI Inflows to Central and Eastern Europe", Policy Paper 06/01, ESRC "One Europe or Several?" Programme, Sussex European Institute, University of Sussex, Brighton.
- BILLINGTON, N. (1999), "The Location of Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis", *Applied Economics*, No: 31, 65-76.
- BLOMSTRÖM, M. ve A. KOKKO (1997), "Regional Integration and Foreign Direct Investment", NBER Working Paper 6019, April.
- ÇEŞTEPE, H. ve H. VERGİL (2004), "Yabancı Doğrudan Yatırımlar ve İstikrar: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Panel Veri Analizi" *İktisat İşletme ve Finans*, Cilt: 19, Sayı: 216, 76-85.

- GUJARATI, D.N. (2004), *Basic Econometrics*, Mc-Graw Hill, 4th Edition, New York.
- HOLLAND, D. ve N. PAIN (1998), “The Diffusion of Innovations in Central and Eastern Europe: A Study of the Determinants and Impact of Foreign Direct Investment”, Niesr Discussion Papers, Paper No. 137, www.niesr.ac.uk/pubs/dps/dp137.pdf, (02/12/2009).
- JEON, B.N. ve S. F. STONE (2000), “Foreign Direct Investment and Trade in the Asian-Pacific Region: Complementarity, Distance and Regional Economic Integration”, *Journal of Economic Integration*, Vol. 15, No. 3, 460-485.
- KARAGÖZ, M. ve K. KARAGÖZ (2006), “Türk Ekonomisinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Bahar 2006, Cilt:3, Sayı:1, 117-126.
- KARGI, N. ve E. KARAYILMAZLAR (2005), “Asya-Pasifik’te Bölgeselleşme Hareketleri: ABD ve Japonya’nın Bölgedeki Rolü ve Etkileri”, O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe ve Ş. Tüylüoğlu (der.), *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım* içinde, Ekin Kitabevi, Bursa, 383-400
- KUBNY, J., F. MÖLDERS ve P. NUNNENKAMP (2008), “Regional Integration and FDI in Emerging Markets”, Kiel Working Paper No. 1418, April.
- LEVY-YEYATI, E., E. STEIN ve C. DAUDE (2003), “Regional Integration and the Location of FDI”, IADB Research Department Working Paper 492, Inter-American Development Bank, Washington, D.C.
- MACDERMOTT, R. (2002), *NAFTA and Foreign Direct Investment*, Mimeo, Western Illinois University.
- MARTIN, C. ve J. TURRION (2003), “Eastern Enlargement of the European Union and Foreign Direct Investment Adjustments”, European Economy Group Working Paper num. 24, Universidad Complutense de Madrid.
- MISTAÇOĞLU, T. (2010), “Ekonomik Entegrasyonun Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Örnekleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- RAMMAL, H. G. ve R. ZURBRUGG (2006), “The Impact of Regulatory Quality on Intra-Foreign Direct Investment Flows in the ASEAN Markets”, *International Business Review*, Vol. 15, Issue 4, August, 401-414.
- SANCHEZ, M. ve N. KARP (1999), “NAFTA’s Economic Effects on Mexico”, Paper presented at the NBER 12th Annual Interamerican Seminar on Economics, Buenos Aires, Argentina, December 2-4.
- SCHNEIDER, F. ve B. FREY (1985), “Economic and Political Determinants of Foreign Direct Investment”, *World Development*, Vol: 13, No:2, 161-175.
- TAYYEBI, S. K. ve A. HORTAMANI (2005), “The Impact of Trade Integration on FDI Flows: Evidence from EU and ASEAN+3”, Working Papers, Department of Management and Economics, The University of Le Havre, France, www.univ-lehavre.fr/actu/itlcsge/tayebi.pdf, (25/05/2010)
- UNIDO (2005), *Industrial Development Report 2005: Capacity Building for Catching Up; Historical, Empirical and Policy Dimensions*, UNIDO Publication No: 454, <http://www.unido.org> (24/03/2009).
- WORLD BANK (2009), *World Development Indicators*, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>, (20/11/2009).